

УДК 338.43: 339.5

Чирак М.В.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Чирак І.М.,
канд. екон. наук, старший викладач кафедри економічної теорії,
Тернопільський національний економічний університет

ВПЛИВ ЦІНОВОГО ЧИННИКА НА УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСПОРТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Chyrak M.V.,
cand.sc.(econ), assoc. prof., associate professor
at the department of economic theory
Chyrak I.M.,
cand.sc.(econ), senior lecturer at the department
of economic theory,
Ternopil National Economic University

THE INFLUENCE OF THE PRICE FACTOR ON THE UKRAINIAN EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Постановка проблеми. Сільськогосподарська продукція та продукти харчування є важливою складовою у світовій торгівлі. Сучасний етап розвитку економіки України і зокрема її аграрного сектору, відбувається в досить складних умовах як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Економічна і політична криза в країні, посилення глобальної фінансової нестабільності негативно впливають на обсяги товарного експорту, в тому числі, і сільськогосподарської продукції.

Агропромисловий комплекс виявився більш стійким до впливу негативних чинників, ніж інші експортні галузі української економіки, оскільки спад експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на тлі значного зменшення загального товарного експорту є менш стрімким. Проте, як засвідчує практика, динаміка і результативність експорту продукції аграрного сектору у великій мірі залежить від цінової кон'юнктури світового ринку сільськогосподарської продукції, від волатильності цін.

Все це визначає актуальність дослідження, оскільки розуміння впливу цінової кон'юнктури і волатильності цін на результативність експортної діяльності дозволить знизити фінансові ризики для українських аграріїв і виявити резерви для збільшення експортної виручки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування цін на світовому ринку сільськогосподарської продукції та їх динаміка, вивчення структури експортних потоків агропродовольчої продукції та аналіз тенденцій і особливостей розвитку світової торгівлі аграрною продукцією є предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед опублікованих останніми роками праць варто виділити ґрунтовний доробок О.П. Антонюка, К.С. Брензовича, А.І. Масло, В.М. Лисюка, Л.П. Петришина, К. Харта, І. Яціва та інших авторів. Вони на належному рівні опрацювали теоретичні аспекти формування цін на світовому аграрному ринку, причини, що породжують цінову волатильність. Однак, проблеми впливу цінового чинника світового ринку сільськогосподарської продукції на український аграрний експорт та пошуки шляхів підвищення результативності експортної діяльності українських аграріїв потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу цінового чинника та волатильності цін на світовому ринку сільськогосподарської продукції на обсяги українського аграрного експорту, виявлення резервів його вартісного зростання і підвищення результативності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україні вкрай необхідне стійке економічне зростання, яке дозволить підвищити життєвий рівень населення. Важливу роль для вирішення цих завдань відіграватиме участь України у міжнародній торгівлі і, зокрема, продуктами харчування та сировиною для їх виробництва. Незважаючи на значний виробничий та експортний потенціал, в останні роки спостерігається певне скорочення їх експорту, не розширюється номенклатура експортної продукції, що користується підвищеним попитом на світових ринках.

Перед аграріями України стоять серйозні виклики, пов'язані як з економічною і політичною кризами, так і несприятливою ціновою кон'юнктурою ринку сільськогосподарської продукції. Кризові явища, які характерні економіці України, негативно впливають на стан зовнішньої торгівлі. У порівнянні з 2013 р., у 2016 р. експорт товарів скоротився на 41 % (з 62,3 до 36,4 млрд дол. США).

Аналіз динаміки експорту сільськогосподарської продукції в останні роки дозволяє стверджувати, що в основному він відповідає тенденціям загального товарного експорту України. Досягнувши свого максимуму у 2012-2013 рр., обсяги експорту проявили чітку тенденцію до зменшення. Проте, слід зауважити, що спад експорту аграрної продукції не є таким стрімким, як у загального товарного експорту України. Якщо обсяги загального товарного експорту у 2016 р. зменшилися на 41,6 %, то обсяги аграрного експорту зменшились на 9,7 % (з 16,3 до 15,3 млрд дол. США). Це свідчить, що АПК країни є більш стійким до негативних чинників, ніж інші експортні галузі української економіки.

Найвагоміше скорочення експорту продукції АПК відбулося за рахунок групи товарів «Готові харчові продукти» (спад на 30 %) і «Живі тварини; продукти тваринного походження» (-28,4 %). Єдиною товарною групою, по якій відбулося нарощування обсягів експорту, є «Жири та олії тваринного або рослинного походження» (приріст 13,3 %). Позитивним є і те, що товари даної групи відносяться до продуктів з відносно високою доданою вартістю, оскільки екпортується, в основному, олія нерафінована.

До основних причин падіння обсягів виручки від експорту сільськогосподарської продукції в останні роки можна віднести:

- падіння світових цін на зернові, зокрема пшеницю і кукурудзу, які займають значну частку в загальному експорті сільськогосподарської продукції;
- зменшення обсягів виробництва окремих видів продукції рослинництва в роки з несприятливими кліматичними умовами;
- втрата ринку збуту в РФ, насамперед товарів тваринного походження та кондитерських виробів;
- зменшення площі обробітки господарських земель, що знаходяться в зоні АТО;
- зниження ефективності АПК України через старіння і занепад його інфраструктури;
- повільні темпи впровадження інновацій;
- вплив іноземних інвестицій у зв'язку з економічною і політичною кризами в Україні тощо [1, с. 7].

Скорочення загальних обсягів товарного експорту країни призвело до зростання частки агропродовольчої продукції в загальному експорті з 27,2 % у 2013 р. до 42,0 % в 2016 р. [2]. Агропромисловий комплекс стає головним постачальником товарів для експорту. Проте, більша частина з них представлена продукцією рослинного походження, тобто сировиною з невеликим вмістом доданої вартості. В 2016 р. у структурі експорту агропродовольчої продукції частка сировини склала 58 % (сільськогосподарська продукція), а частка експорту продукції з більш доданою вартістю – 42 % (продукція харчової промисловості). Основою експорту товарів продукції сільського господарства залишаються пшениця, кукурудза, ячмінь, соя і ріпак, а продукція харчової промисловості, в основному, представлена продуктами переробки соняшника – олія і макуха.

Орієнтація експортних операцій на обмежену кількість найменувань товарних позицій агропродовольчої продукції є невиправданою, оскільки ефективність зовнішньоторговельної діяльності залежить не лише від фізичних обсягів експорту, а й динаміки цін на світових ринках. Збільшення кількості найменувань продукції за рахунок збільшення виробництва і експорту інших культур – жита, вівса, гречки, проса і продуктів їх переробки створює умови для подолання негативного впливу несприятливої господарської кон'юнктури.

Підвищення ефективності участі аграрного сектору у світогосподарській діяльності потребує прискореного розвитку переробної галузі. Це сприятиме підвищенню частки харчової продукції в експорті і збільшенню виручки від зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією [3, с. 9]. Наприклад, у Франції експорт агропродовольчої продукції у 2015 р. становив 60,2 млрд євро, в тому числі сільськогосподарської продукції 15,7 млрд євро (24 %) і продукції харчової промисловості 44,5 млрд євро (76 %) [4].

Наростаюча динаміка виробництва зернових культур в Україні змушує аграріїв більш виважено підходити до проблеми реалізації вирощеного урожаю. З кожним роком все більшу роль у вирішенні проблеми реалізації сільськогосподарської продукції, в тому числі, і зернових, відіграють світові ринки. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, у сільськогосподарському сезоні 2015-2016 років було встановлено рекорд з обсягу експорту зернових культур – 39,415 млн тонн, з яких: пшениці – 17,354 млн тонн, кукурудзи – 17,396 млн тонн, ячменю – 4,409 млн тонн та інших зернових – 0,256 млн тонн. У порівнянні з показником попереднього року обсяги експорту зросли на 4,610 млн тонн, або на 11,3 %. Все це відбувалося в умовах зниження світових цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство і їх значних коливань впродовж останніх 4-5 років спостережень, що здійснювалися експертами і аналітиками аграрного ринку як в Україні, так і за її межами. Ціни на сільськогосподарську продукцію є найбільш динамічною характеристикою аграрного ринку. Вони чутливо реагують на вплив численних економічних, технологічних, погодних, соціально-політичних чинників і своєю чергою визначають вектори й темпи розвитку сільськогосподарських галузей [5, с. 24-25].

У лютому 2016 р. середнє значення комплексного індексу цін на продовольчу продукцію, що розраховується Food and Agriculture Organization of the United Nation (FAO), становило 150,2 % і було нижчим на 25,6 відсоткових пунктів від аналогічного показника лютого 2015 р. Найвище його значення

було зафіксовано в 2011 р. – 229,9 %. Індекс продовольчих цін FAO – це показники зміни за місяць світових цін на кошик продовольчих сировинних товарів. Він розраховується на основі середніх значень індексів цін по п'яти товарних групах (агропродовольчі товари; хліб і хлібопродукти, зернові та зернобобові; рослинні олії, олійні культури; цукор, цукрові буряки; м'ясо та м'ясопродукти, худоба і птиця; молоко і молочні продукти), зважених з урахуванням середнього показника частки кожної групи в експорті за 2002-2004 рр.

На початку 2016 р. для основних товарних позицій українського аграрного сектору склалася несприятлива кон'юнктура на світовому ринку сільськогосподарської продукції і продовольства. Середньозважена ціна експорту основних видів аграрної продукції, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, зменшилася у різних товарних групах від 5 до 30 %. Тому по мірі нарощування присутності українського аграрного сектору на світовому ринку сільськогосподарської продукції і продовольства зростає потреба в аналізі та оцінці ймовірних ризиків і глобальних трендів розвитку світового аграрного ринку, прогнозах ціноутворення на сільськогосподарську продукцію і продовольство.

За прогнозами ООН, до 2050 р. при збереженні нинішньої динаміки і темпів росту, чисельність населення планети збільшиться до 9,7 млрд осіб, що підтримуватиме стабільне зростання глобального попиту на різні види сільськогосподарської продукції і продовольчі товари та впливатиме на зростання цін даної групи товарів. Разом з тим, в сучасних умовах спостерігається висока волатильність світових цін на основні види сільськогосподарських товарів, яку часто пов'язують із динамічною кон'юнктурою ринку під впливом зміни попиту і пропозиції та складними фінансово-економічними процесами в глобальній економіці внаслідок посилення фінансової нестабільності.

На думку експертів Комітету Всесвітньої продовольчої безпеки FAO, подальше підвищення цін на аграрні продукти супроводжуватиметься загальною волатильністю цін на продукцію сільськогосподарського виробництва, в основному, під впливом кліматичних змін, що визначатимуть обсяги пропозиції аграрної продукції. Волатильність цін пояснюється також існуванням певної періодичності в настанні світових продовольчих криз, в основі яких лежать зміни у динаміці інвестицій в аграрний сектор. Волатильність цін також пов'язують з порушенням балансу між попитом і пропозицією на ринку. Значні коливання світових цін є попереджувальним індикатором можливого наближення продовольчої кризи і тривалої нестачі продовольчих товарів на світових сільськогосподарських ринках [6].

Одним із прикладів пояснення волатильності ціноутворення і його динаміки на світовому аграрному ринку, що, на нашу думку, заслуговує уваги, є концепція циклічного ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, запропонована американським економістом Крісом Хартом [7]. Довгострокове циклічність ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції вчений характеризує наступними ознаками:

- перехід ринку від однієї стадії цінової рівноваги до іншої;
- поява неочікуваного зростання попиту на сільськогосподарську продукцію;
- виникнення тенденції до зростання цін;
- нарощування обсягів виробництва в очікуванні подальшого зростання цін, які з часом стабілізуються на рівні, значно вищому за попередній;
- перевищення пропозиції над попитом впливає на зниження рівня цін і формування нового базового рівня цінової рівноваги.

Гіпотетичний довгостроковий цикл ціноутворення на світовому аграрному ринку, який поділений на 5 стадій, відображає його кореляцію з ціноутворенням на сільськогосподарську продукцію, яке базується на принципі формування цін на засадах попиту і пропозиції і їх залежності від економічної активності суб'єктів ринку. Перша стадія циклу охоплює період базової цінової рівноваги, при якій попит і пропозиція на аграрних ринках рівні. Друга стадія відображає помітне зростання цін внаслідок підвищення економічної активності і суттєвого зростання попиту. На третій стадії досягається пік цінового зростання і економічної активності суб'єктів аграрного ринку. Четверта стадія – спад і корекція цін у бік зменшення. На п'ятій стадії ціни стабілізуються на новому базовому рівні, який значно вищий попереднього базового рівня. Тобто, в наведеному довгостроковому циклі світового ціноутворення на сільськогосподарську продукцію можна виділити 3 етапи: 1) початковий базовий рівень цінової рівноваги; 2) зростання і корекції цін; 3) новий базовий рівень цінової рівноваги.

До основних фундаментальних факторів макроекономічного рівня, які в сучасних умовах впливають на рівень світових цін на сільськогосподарську продукцію, і в подальшому посилюватимуть зростаючу волатильність руху цінових трендів, слід віднести:

- зростання світового виробництва біопального, яке підвищує попит на фуражні культури, зокрема, кукурудзу для виробництва етанолу і рослинну олію для біодизелю;
- значне підвищення попиту на сою з боку Китаю;
- вплив коливань долара США на волатильність цін на світовому ринку сільськогосподарської продукції;
- наростання несприятливого впливу зміни погоди в основних країнах-експортерах сільськогосподарської продукції [8, с. 57-58].

Глобальні тренди волатильності цін світового ринку сільськогосподарської продукції суттєво впливають на внутрішні реалізаційні і експортні ціни, що підвищує фінансові ризики для українських аграріїв. Так, впродовж останніх років динаміка середньозваженої ціни однієї тонни експорту пшениці і кукурудзи з України характеризується відповідними величинами: 2014 р. – 247 і 204 дол. США; 2015 р. – 204 і 161 дол. США; 2016 р. – 153 і 152 дол. США; 2017 р. – 158 і 153 дол. США.

Ціновий фактор здійснює великий вплив на вартісні показники експортної діяльності. Наприклад, за січень-липень 2014 р. з України експортовано пшениці 3,3 млн тонн і отримано виручки в сумі 815 млн дол. США. За аналогічний період 2015 р. експортовано пшениці в обсязі 3,7 млн тонн, а загальна виручка скоротилася до 696 млн дол. США. Причиною погіршення результативності експортної діяльності з пшеницею стало падіння ціни на зернові, і, зокрема, на українську продукцію на світовому ринку на 24 %, з 247 до 204 дол. США за тону. Подібна ситуація була характерна і для операцій з кукурудзою. За ціни 204 дол. США за тону в 2014 р. за аналогічний період її було експортовано в обсязі 11,1 млн тонн на загальну суму 2264,4 млн дол. США, і за ціни 161 дол. США за тону за аналогічний період 2015 р. експортовано 13 млн тонн на загальну суму 2093 млн дол. США. Таким чином, зниження світової ціни на дані види зернових призвело до загальних втрат на експорті пшениці на суму 218,3 млн дол. США і кукурудзи – на 559 млн дол. США.

За даними останніх продовольчих прогнозів FAO, в найближчій перспективі ринки продовольства залишатимуться добре збалансованими завдяки наявності достатньо високих експортних можливостей. Одночасно ними робляться висновки, що у вартісному вимірі обсяги світового продовольчого ринку зменшаться за рахунок подальшого зниження цін на основні види аграрної продукції. Тому всебічний аналіз глобальних трендів та різноманітних прогнозів розвитку світового ринку сільськогосподарської продукції і продовольства сприятиме вітчизняним сільськогосподарським виробникам і експортерам зменшити економічні втрати від непередбачуваного впливу цінової волатильності і проблем зі збутом продукції.

Аналіз динаміки світового експорту основних видів сільськогосподарської продукції і продовольства за період 2011-2015 рр. вказує на суттєві структурні зрушення. Найбільш високі індекси приросту у світовому експорті аграрної продукції у вартісному виразі притаманні зерновим культурам (подрібленим), за винятком пшениці, рису, ячменю, кукурудзи – це 48 %, для насіння і плодів олійних культур – 47 %, спецій – 33 %, ракоподібних і молюсків – 20 %; фруктів і горіхів – 19 %; харчових продуктів – 17 %, яєць – 15 %; м'яса великої рогатої худоби – 11 %. Слід зауважити, що товари даних груп, за винятком олійних культур, представлені в українському експорті в незначних обсягах і суттєво не впливають на загальний обсяг експортної виручки.

По окремих товарах, які займають вагомий місце у структурі українського експорту, відбулося досить суттєве скорочення у вартісному виразі світового експорту. Зокрема, відбулося скорочення загальної виручки від реалізації цукру, патоки і меду на 30 %, маргарину – на 23 %, пшениці – на 19 %, вершкового масла та інші жири і масло, отримані з молока – на 19 %, кукурудзи (без солодкої кукурудзи) – на 18 %, борошно із пшениці і жита – на 16 %, молоко, вершки і молочні продукти – на 11 %. Ця інформація повинна бути об'єктом глибокого аналізу при розробленні заходів щодо підвищення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на світовому ринку та адаптації вітчизняної галузі до глобальних трендів розвитку світового аграрного ринку з метою зменшення ризиків і економічних втрат.

У структурі товарного експорту сільськогосподарської продукції України на зернові культури у 2016 р. припало близько 70 %. Тому дослідження прогнозів розвитку і попиту на продукцію рослинництва, складених експертами FAO, СОТ та інших міжнародних організацій, аналіз кон'юнктури на світовому ринку щодо зернових культур є особливо важливим для вітчизняних виробників і експортерів.

В процесі складання прогнозів щодо ціноутворення на світовому ринку сільськогосподарської продукції важливими чинниками виступають показники можливих обсягів світового виробництва продукції певних товарних груп та обсяги їх перехідних запасів. В продовольчих прогнозах FAO на 2016-2017 сільськогосподарські роки передбачалося, що ринок зернових культур залишатиметься добре збалансованим. Завдяки високому урожаю зернових культур (2598,7 млн тонн), високих експортних можливостей, відносно стабільних світових цін на зернові культури в даний період та найвищого глобального показника співвідношення обсягів їх запасів до споживання (26,6 %) і показника співвідношення запасів в основних експортерів до їх використання (17,2 %), спостерігатиметься цілком сприятлива кон'юнктура. Проте, за прогнозами на 2017-2018 сільськогосподарський рік, обсяг зернових культур в 2017 р. знизиться на 2,6 %, що приведе до зменшення показника співвідношення обсягів світових запасів зернових культур до рівня їх споживання (до 25,8 %) і показника співвідношення запасів в основних експортерів до їх використання (до 16,8 %). Такий прогноз складений на основі очікування підвищення рівня світового споживання зернових культур в межах 25-26 млн тонн (на 1 %) за одночасного скорочення їх глобального виробництва в обсязі 10 млн тонн. Зростання споживання зернових культур має відбутися насамперед за рахунок збільшення обсягу споживання фуражних зернових до 1358 млн тонн (+ 1,6 %), яке безпосередньо пов'язується із збільшенням обсягу споживання кукурудзи на 2,2 %. Нарощування обсягів фуражних зернових культур викликане збільшенням його використання у кормових цілях в Китаї і країнах Південної Америки.

Щодо обсягів світової торгівлі зерновими культурами, у сільськогосподарському сезоні 2017-2018 років очікується їх зменшення на 2,2 % (-9 млн тонн), з яких майже половина припадатиме на пшеницю. На 5 млн тонн очікується і зменшення обсягів продажу фуражних зернових культур у порівнянні із попереднім сільськогосподарським сезоном.

Стосовно загальних обсягів запасів зернових культур, у сезоні 2017-2018 років очікується, що вони залишаються на попередньому рівні. При цьому, запаси пшениці збільшаться на 3,3 % і досягнуть нового рекордного рівня у 247,6 млн тонн. Запаси фуражних культур очікуються на рівні 271 млн тонн.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження впливу цінового чинника на світовому ринку сільськогосподарської продукції на результати українського аграрного експорту та виявлення резервів його подальшого зростання дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, ціновий чинник та цінова волатильність на світовому ринку сільськогосподарської продукції здійснюють вагомий вплив на вартість показника українського аграрного експорту.

По-друге, основною причиною зменшення обсягів виручки від експорту сільськогосподарської продукції є падіння цін на зернові культури, на які припадає вагова частка в загальному аграрному експорті України.

По-третє, орієнтація експортерів на обмежену кількість найменувань товарних позицій агропродовольчої продукції є невиправданою, оскільки результати зовнішньоторговельної діяльності залежать не лише від фізичних обсягів продукції, а і цінової динаміки.

По-четверте, для підвищення ефективності участі аграрного сектору у світогосподарській діяльності необхідно прискорити розвиток переробної галузі і наростити виробництво харчових продуктів з більш високим вмістом доданої вартості.

Література

1. Барилович О. М. Стан та проблеми розвитку сільського господарства України. *Молодий вчений*. 2015. № 8. С. 36-39.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.12.2017).
3. Антонюк О. П. Аналіз динаміки та структури експорту агропродовольчої продукції. *Економіка харчової промисловості*. 2017. Випуск 3. Том 9. С. 8-15.
4. Le commerce exterieur agricole et agroalimentaire francais – principaux resultats. URL: <http://www.tresor.economic.gout.fr/File/422039>. (дата звернення: 20.10.2017).
5. Яців І., Яців С. Формування цін на сільськогосподарську продукцію як чинник розвитку аграрного сектору економіки. *Аграрна економіка*. 2015. Том 8. № 1-2. С. 24-30.
6. Глобальні тренди світового агроринку. URL: <http://agro-business.com.ua/item/7958-hlobal-trendy-svitov>. (дата звернення: 05.11.2017).
7. Chris Hurt. "Purdue agricultural economic report". 2015. URL: <http://ag.purdue.edu/agecon/Documents/PAER.April.2015.pdf>. (дата звернення: 07.11.2017).
8. Масло А. І. Вплив основних фундаментальних факторів на формування світових біржових цін на сільськогосподарську продукцію. *Агросвіт*. 2016. № 5. С. 52-58.

References

1. Barylovych, O.M. (2015), "The state and problems of the agricultural development in Ukraine", *Molodyi vchenyi*, no. 8, pp. 36-39.
2. The State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date November 12, 2017).
3. Antonyuk, O.P. (2017), "The analysis of dynamics and structure of export of agro-food products", *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, issue 3, vol. 9, pp. 8-15.
4. Le commerce exterieur agricole et agroalimentaire francais – principaux resultats (2017), available at: <http://www.tresor.economic.gout.fr/File/422039/> (access date October 20, 2017).
5. Yatsiv, I. and Yatsiv, S. (2015), "Formation of prices for agricultural products as a factor in the development of the agrarian sector of the economy", *Ahrarna ekonomika*, vol. 8, no. 1-2, pp. 24-30.
6. The global trends of the world agro-market (2017), available at: <http://agro-business.com.ua/item/7958-hlobal-trendy-svitov/> (access date November 5, 2017).
7. Chris Hurt (2015), "Purdue agricultural economic report", available at: <http://ag.purdue.edu/agecon/Documents/PAER.April.2015.pdf/> (access date November 7, 2017).
8. Maslo, A.I. (2016), "The impact of the main fundamental factors on the formation of the world stock prices for agricultural products", *Ahrosvit*, no. 5, pp. 52-58.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2018 р.

Рецензент: д.е.н., професор Тернопільського національного економічного університету О.В. Длугопольський